

K PROBLEMATICE POJETÍ BURŽOASNÍ REVOLUCE

JIŘÍ HOUŠKA

I. ZÁKLADNÍ URČENÍ PODMÍNEK A PODSTATY BURŽOASNÍ REVOLUCE

Máme-li stanovit podstatu procesu označovaného jako buržoasní revoluce, pak musíme obrátit svou pozornost k společenskému organismu, s jehož vývojem jest tento proces dějinně spjat, to jest k feudalismu.

Obecně *objektivní podmínky* sociální revoluce, negující feudální formaci a zprostředkující její přechod k nové formaci — kapitalismu, kotví v rozporech mezi výrobními silami, které zvláště rodící se kapitalistický výrobní způsob přivádí k bouřlivému rozvoji a mezi přežilými feudálními výrobními a ostatními společenskými vztahy. Výrazem vyžívání těchto rozporů je celková, ekonomická, politická i ideologická *krise, do níž feudální společnost postupně zabředá.*

Klíčem k objasnění podstaty krise feudalismu je problematika vývoje prosté zbožní výroby na bázi naturálního spotřebního hospodářství tohoto společenského řádu. Nepokládáme ovšem za svůj úkol rozebírat zevrubně tuto složitou a zajímavou problematiku. V tomto ohledu odkazujeme čtenáře především na průkopnické práce klasiků marxismu-leninismu a na četné práce marxistických ekonomů a historiků.¹ V naší práci spokojíme se pouze určitým resumováním těch nejhlavnějších zjištění a poznatků.

Naturální spotřební hospodářství bylo východiskem a základem feudálních vztahů. Jeho suverenní panství týká se však jen raných stadií celkového vývoje těchto vztahů. Na jistém stupni dějinného vývoje začínají totiž působit síly, které soustavu naturálního hospodářství stále víc a víc nahloďávají. Rozhodným krokem v tomto směru je oddělování řemeslné výroby od zemědělské, s níž organicky souvisí vznik a postupný rozvoj měst a vnitřního trhu. Tomuto procesu odpovídají a jeho jednotlivé dosažené historické stupně charakterizují různé formy feudální pozemkové renty, z nichž nejvyšší — renta peněžní zrcadlí a „předpokládá už značnější rozvoj obchodu,

¹ Z prací klasiků třeba upozornit zejména na tyto: K. Marx, *Kapitál* (hlavně jeho třetí díl) a *Základy kritiky politické ekonomie*; B. Engels, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie a Německá selská válka*; V. I. Lenin, *Vývoj kapitalismu v Rusku* a *Vývoj kapitalismu v zemědělství*. Z větších prací našich autorů možno připomenout např. práce K. Konrada, *Svoboda a zbraně* a dosud nevydanou *Husitskou revoluci*, práce J. Macka, *Husitské revoluční hnutí a Tábor*, práce Fr. Grause, *Městská chudina v době předhusitské* a studie *Krise feudalismu ve 14. století*. Cenným filosofickým příspěvkem k vypracování teorie feudalismu je práce R. Kalivody, *Husitská ideologie*, kterou připravuje k vydání Nakladatelství ČSAV.

² K. Marx, *Kapitál III*—2, Praha 1956, 345.

městského průmyslu, vůbec zbožní výroby, a s ní i peněžního oběhu“.² „Všude tam“, praví Engels, „kde nějaký osobní poměr byl zatlačen poměrem peněžním, nějaká naturální dávka dávkou peněžní, tam nastoupil měšťanský poměr na místo feudálního.“³

Rozmach zbožní výroby a peněžního hospodářství nevybočoval, pravda, v základě ještě za rámec spotřebního hospodářství příznačného pro feudalismus. To se týká i obchodního a lichvářského kapitálu v předkapitalistické fázi, jež se mohly tvořit jen na podkladě neekvivalentní směny a neuplatňující se ve výrobě, měly vysloveně parazitní charakter. O feudálním základu předkapitalistické zboží výroby vydávala neklamné svědectví na jedné straně její omezenost v rozsahu, to jest skutečnost, že více méně mimo sféru její působnosti zůstávala jak produktivní spotřeba (reprodukce), tak i valná většina osobní spotřeby samotných rolníků, na druhé straně její omezenost „vnitřní“, to jest celá soustava opatření mimoekonomického rázu (cechy aj.), bránících volnému působení zákona hodnoty ve sférách, do nichž zbožní výroba už pronikla. Nicméně, nutně bychom se dostali na scestí, kdybychom měli pokládat charakteristiku předkapitalistické zbožní výroby v jejích feudálních rysech za vyčerpávající.⁴ Tyto rysy jsou pouze jednou stránkou celkové dialekticko rozporné úlohy, již hrají zbožní výroba a peněžní hospodářství ve feudalismu. Vedle zmíněných rysů feudálních má jedna a táž předkapitalistická zbožní výroba zároveň i rysy vysloveně protifeudální. Měšťanské poměry (jak je nazývají Marx s Engelsem), jež tato výroba plodí, nejsou sice svojí podstatou ještě buržoasně kapitalistické, avšak už zřejmě protifeudální s imanentními tendencemi ke kapitalistickému vyústění, ke kterému za příznivých okolností zákonitě dochází. Tuto vnitřní dialektiku vývoje zbožní výroby za feudalismu pronikavě osvětluje tato, na myšlenkách klasiků založená úvaha: „Ačkoli spotřební charakter hospodářství zůstal v podstatě zachován — v tom je jednotná cirkulace ještě *feudálním* jevem — vystupují peníze jako prostředník mezi člověka a jeho životní potřeby a vytlačují naturální, resp. osobní vztahy z ekonomiky: v tom je jednoduchá cirkulace již zjevem *protifeudálním*. Peníze se stávají základním mezičlánkem v reprodukci života a feudálně nejen že jsou nuceni přejít od renty naturální k rentě peněžní, nýbrž na této přeměně formy renty jsou sami vysloveně zainteresováni. Takovým způsobem prostý vývoj feudální renty, podmíněný rozvojem feudálního spotřebního hospodářství, probíhající v intencích feudální moci, dospívá k bodu, v němž nová metamorfóza renty rozbíjí původní východisko feudálního ekonomického vztahu.

Vstup peněz mezi feudála a poddaného rolníka má totiž vskutku mnohostranný převratný vliv. Především je třeba zdůraznit, že zbožní výroba přechodem od naturální formy renty k rentě peněžní *prostupuje základní antagonistický vztah feudální formace*, vztah mezi feudálem a výrobcem renty — rolníkem. Peněžní rentu může odvést rolník jedině tehdy, jestliže sám promění svůj výrobek ve zboží, jestliže vstoupí do směnného procesu jako samostatný ekonomický činitel. V tom je převratné novum proti způsobu, kterým zbožní výroba fungovala v otrokářském řádu. Tam byl sice směnný proces mnohem intenzivnější, avšak nepronikal do vztahu mezi pánem a otrokem, to jest do základního společenského antagonismu.

Proto zbožní výroba ve feudální ekonomice hraje diametrálně odlišnou roli, než hrála v otrokářství. Ačkoli v celé široké oblasti života ponechává z počátku ještě

³ B. Engels, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie*, Praha 1946, 8.

⁴ Tendence tohoto druhu shledáváme v jinak záslužné a instruktivní práci B. F. Porš-něva, *Očerky političeskoj ekonomii feudalizma*, 1956. Vysvítají jak z celkového rozvržení problematiky, tak i jednotlivých formulací druhu: „... nadpráce a nadprodukt ve feudální společnosti nevystupovaly jako nadhodnota“ aj., str. 106.

pole naturálnímu hospodářství, zachvacuje přesto celou společenskou strukturu a působí v ní revoluční změny.“⁵

Ekonomická podstata krise feudalismu reflektuje se ovšem i v politické a ideologické nadstavbě. Třídní boj poddaných rolníků proti feudálům nabývá všude v období krise značné intensity. Je přitom provázen stupňujícími se odstředivými emancipačními snahami měst z područí feudálů, vyhrocujícími se rozpory uvnitř měst, městské chudiny, tovaryšů s městským patriciátem, s mistry, jakož i více méně silnými rozpory uvnitř třídy feudálů, mezi monarchou, velkými feudály a menšími aj. Třídní konflikty vedly k četným revolučním otřesům, jakými byly např. v Itálii povstání Dolcino, v Anglii povstání Wata Tylera, ve Francii jacquerie aj. K největším z nich patří naše husitská revoluce a německá selská válka. V zemích střední a východní Evropy, v nichž se krise „protáhla“ do delšího údobí, dochází k velkým revolučním protifeudálním hnutím a akcím nejen ve 14. a 15. stol., ale i ve stoletích následujících. K takovým patří např. velké selsko-plebejské povstání Jiřího Dóži z počátku 16. stol. v Uhrách, velké nevolnické povstání v našich zemích r. 1680, povstání Štěpána Razina v druhé polovině 17. stol. a Jemeljana Pugačeva v druhé polovině 18. stol. v Rusku atd. Příznačné pro všechny tyto revoluční otřesy byla nízká úroveň politické vyspělosti a organizovanosti lidových mas a tudíž celkově živelný ráz jejich akcí.

V období krise feudalismu utváří se rovněž a zmocňuje se mas tehdy progresivní buržoasní ideologie. Fundovanou, vědeckou analýzu podstaty i jednotlivých forem této revoluční buržoasní ideologie nacházíme v citované už Kalivodově práci *Husitská ideologie*. Objasňuje se v ní a dále rozpracovává marxovské pojetí této ideologie jako zákonitě vznikajícího produktu předkapitalistických poměrů, předkapitalistické zbožní výroby. Ukazuje se, že protifeudální ideologie rovnosti a svobody se rodí jednak v důsledném protifeudálním boji, na jehož cestu se dostává masa pracujících malovýrobců, kteří ovšem přitom bojují za vlastní emancipaci a nikoli za kapitalismus, jednak i v myšlení předkapitalistického měšťanstva. Ani ideologie měšťanstva, spočívající na abstraktních humanitních ideálech, ač protifeudální, není však ještě kapitalistickou. Jak měšťanská reformace, tak měšťanská renesance např. vznikají v předkapitalistických poměrech a vyjadřují potřeby a životní smýšlení třídy, která je sice předchůdcem buržoasie, není však ještě sama buržoasií. Nejkonešventněji domyšleny nacházíme ideály rodící se buržoasní ideologie — ideály lidské přirozenosti, spravedlnosti, nové, občanské morálky, oceňující produktivní práci v revolučních programech radikální protifeudální levice, kterou představuje selsko-plebejské hnutí. Pro rodící se buržoasní ideologii vůbec je příznačná náboženská forma.

Krise feudální společnosti, vyvolaná účinky rozvoje předkapitalistické zbožní výroby, stupňované v rozvinutý směnný systém, datuje se v Evropě od počátku 14. stol. Historikové přitom rozlišují dvě fáze této krise: první do 15. stol., druhou od 15. stol.

Podaná charakteristika krise feudalismu přivádí nás nyní k otázce: je tato krise akutní revoluční krísi, vedoucí bezprostředně k zániku feudalismu a nastolení nového kapitalistického společenského řádu?

Jsou tu nesporně rysy, které Lenin vytknul jako rysy akutní revoluční krise. Určitě možno říci, že „dolejší vrstvy“ — poddaní rolníci a městské obyvatelstvo začaly se vzpouzet dosavadnímu společenskému pořádku, stejně tak jako „hořejší vrstvy“ nemohly už po staru, dosavadním způsobem vládnout, čili že se utvářela

⁵ R. Kalivoda, *Husitská ideologie I*, 38—39 (dosud nevydaná kandidátská disertační práce).

celonárodní krise, postihující vykořisťované i vykořisťovatele. Než, k uspokojivé odpovědi na zkoumanou otázku nelze se uspokojit se samotným tímto zjištěním, nýbrž je třeba ještě vyšetřit, zda akutní revoluční situace je v tomto případě plně dána, není-li jen neúplná, částečná.

Historická fakta svědčí o tom, že v 1. fázi krise feudalismu vytvořily se sice objektivní i subjektivní podmínky pro mohutné politické otřesy celonárodního dosahu, že však to nebyly vyzrálé podmínky pro přímý přechod ke kapitalistickému výrobnímu způsobu, nýbrž podmínky ke změnám, představující pouze další rozhodný krok k takovému přechodu. Největší z politických otřesů 1. fáze krise: husitská občanská a národní válka a německá selská válka, k jejichž nejvýznamnějším pozitivním sociálně-ekonomickým a politickým výsledkům patří zlomení moci jednoho z hlavních opěrných sloupů struktury feudální společnosti, katolické církve, nepřivodily přímo ani převahu kapitalistických výrobně-ekonomických vztahů, tím méně pak proměnu feudální politické nadstavby v buržoasní. Jsouce výrazem a výsledkem rozkladu staré společenské struktury, nestala se tato hnutí ještě přímými nositeli nové společenské struktury. Obdobně jako nevyzrálost objektivních i subjektivních podmínek v tehdejší době nepřipouští charakterisovat 1. fázi krise feudalismu jakožto akutní revoluční krizi ve vlastním slova smyslu, nemůžeme ani sama tato hnutí kvalifikovat jako sociální revoluce ve vlastním smyslu. Vzhledem k některým významným shodným rysům se skutečnou revoluční situací a revolucí a jmenovitě se zřetelem k tomu, že tyto společenské jevy nejsou vzhledem k této skutečné revoluci něčím nahodilým, ale představují zcela zákonitý, organický článek vývoje směrem k ní, bylo by možno je charakterisovat jako neúplné revoluce. V literatuře používá se často termínu předstupeň či revoluční předstupeň buržoasní revoluce anebo termínu raně buržoasní revoluce.⁶

Jak je tomu s charakterem revoluční krise v její 2. fázi?

Na rozdíl od 1. fáze, kdy krisové symptomy jsou všude v základě shodné, v druhé fázi se vývojové linie zemí západní Evropy a střední východní Evropy už rozbíhají. Zatím co v zemích západní Evropy rozvinutý směnný systém se zvrací ve vlastní kapitalistické vztahy, pro jejichž bouřlivý rozvoj vytváří vhodné podmínky

⁶ Ve své práci *Husitské revoluční hnutí* připomíná J. Macek některé momenty začlenění největších a nejvýznamnějších revolučních hnutí 1. fáze krise feudalismu — revolučního hnutí husitského a německé selské války — do vývojové linie buržoasních revolucí. Vycházejí z Engelse, řadícího ve své práci *Vývoj socialismu od utopie k vědě* německou selskou válku k buržoasní revoluci anglické a francouzské, píše: „Německá selská válka byla Engelsem postavena kvalitativně (nikoli kvantitativně) na roveň měšťáckým revolucím i proto, že v ní nastoupil do boje předchůdce proletariátu, chudina.“ (J. Macek, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, 162.) Na jiném místě cituje z Engelsovy *Německé selské války* toto místo: „Uvidíme, jak při hnutí šestnáctého století tato „umírněná“, „zákonná“, „zámožná“ a „inteligentní“ oposice hraje právě takovou roli a právě s takovým úspěchem jako její dědička, konstituční strana v hnutí 1848 a 1849“ a poznamenává: „Engels vedl tedy přímou linii od měšťácké oposice v německé selské válce k německé buržoasí a naznačil, že to byl charakteristický rys kompromisu, čachraření a obojetnosti, jenž doprovázel měšťanstvo od prvých kroků na historické scéně. I buržoasie šla v poměru k revoluci stejnou cestou.“ (Tamtéž, str. 163.) O něco dále pak: „I v politickém postoji vedoucí síly husitského revolučního hnutí, měšťanské oposice, postřehneme rys společný postoji měšťanstva v buržoasních revolucích.“ (Tamtéž.) Přesto však nakonec, jakoby na zmíněné momenty zapomněl, nevolí k označení husitského hnutí termínu revoluce v uvozovkách, jímž lze právě tyto momenty nejspíš teoreticky postihnout, a spokojuje sa příliš širokým, víceznačným označením revoluční hnutí. „Úmyslně jsem používal v celém textu termínu „revoluční hnutí“ a nikoli „revoluce“, abych jasně odlišil tyto etapy ve vývoji buržoasní revoluce.“ (Tamtéž, str. 165.)

vzkvétající zahraniční obchod, v zemích střední a východní Evropy je tato krise „zažehnávána“ posléze opětným znevůličováním mas rolnictva. Ve skutečnosti ovšem ani „refeudalisace“, k níž takto dochází, není objektivně regresivním procesem, nýbrž osobitnou formou vývoje směrem vpřed, vyúsťující v tak zvanou pruskou cestu vývoje kapitalismu. Odhlédneme-li však od zvláštností konkrétních cest, jež nastupují země uvedených částí Evropy, vidíme, že oběma jim společným a podstatným znakem je vyústění v kapitalistické ekonomické vztahy a že tímto svým znakem se právě kvalitativně liší 2. fáze krise feudalismu od první. Přesto však ani v tomto případě nebylo by adekvátní označovat krizi feudalismu za akutní revoluční krizi. Nejde jen o to, že někde se krise feudalismu stává dlouhodobým, vleklým procesem, trvajícím dlouhá desetiletí, ba staletí (jako např. v našich zemích), ale v první řadě o to, že úpadek feudalismu v ekonomické sféře přímo ještě nevyvolává souběžný jeho krach i v politické nadstavbě. Relativní stabilisování politické moci feudálů v tomto údobí, které je vysvětlené tím, že feudálové — poháněni svými nejvlastnějšími třídně-ekonomickými zájmy — se v té či oné míře sami poburžoasňují, zatím co pravá nositelka kapitalistických výrobních vztahů, buržoasie, potřebuje ještě čas k tomu, aby se zformovala v cílevědomě jednající třídu, toto stabilisování moci je však zřejmě něčím přímo protichůdným tomu, co je předpokladem akutnosti revoluční krise. Druhá fáze krise feudalismu nemůže být tudíž pokládána prostě už za krizi akutní. Naprosto jí není ještě její první etapa, přestože bezprostředně rodí kapitalistický výrobní způsob čili eo ipso skutečnou sociální revoluci, pojímanou ovšem v širokém smyslu, nýbrž teprve její druhá etapa, v jejímž průběhu se vyhroutil jmenovitě rozpor mezi feudální šlechtou a buržoasií, vystupující jako představitelka celé ostatní společnosti, tedy etapa, vedoucí bezprostředně k sociální revoluci v užším smyslu, to jest rodící už vlastní kapitalistický řád. Oproti živelnému rozvoji kapitalismu, v který vyústila 1. etapa, je druhá etapa ve znamení uvědomělého a cílevědomého náporu mas, do jejichž čela se staví buržoasie proti existujícímu státnímu zřízení.

V objasňování podmínek sociální revoluce, zprostředkující přechod od feudalismu ke kapitalismu, dospěli jsme nyní k mezí, kdy je možno přejít k teoretickým závěrům o *podstatě této revoluce*, již se dostává označení *buržoasní*.

Ve sféře ekonomické základní vnitřní náplní buržoasní revoluce je nahrazení feudálních výrobních vztahů vztahy kapitalistickými, přechod od prosté výroby zboží k výrobě zboží na vyšší úrovni, kdy tato výroba se stává všeobecnou, vládnoucí, kdy zbožím se stává i samotná pracovní síla. „Kapitalistický způsob výroby“, praví Marx, „záleží v tom, že věcné výrobní podmínky jsou přiděleny nedělníkům jako kapitálové a pozemkové vlastnictví, zatím co široké vrstvy vlastní toliko osobní výrobní podmínku, pracovní sílu.“⁷ Patří k specifickým zvláštnostem buržoasní revoluce v širokém smyslu, že se začíná rozvíjet právě nejdříve v této ekonomické sféře. Vlastním počátkem této „nezjevné“ kapitalistické ekonomické revoluce je proces tak zvané původní akumulace kapitálu. K hlavním rysům tohoto historického procesu, v němž běží o utváření vztahu práce k objektivním podmínkám práce jakožto kapitálu, řadíme tyto: odstranění vlastnictví individuálního výrobce k půdě, jakožto přirozené výrobní podmínce; odstranění stavu, kdy individuální výrobce vystupuje jako vlastník pracovních nástrojů; nahromadění určitého množství životních prostředků; odstranění stavu, kdy dělníci ještě sami přímo patří k objektivním podmínkám výroby a jakožto otroci či nevolníci jsou přivlastňováni a přechod ke stavu, kdy k objektivním podmínkám výroby patří už jen

⁷ K. Marx, *Kritika gothajského programu*; K. Marx — B. Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, 20.

lidská práce.⁸ V klasických formách odehrává se tento proces, nabývající jinak v jednotlivých zemích velmi svérázných podob, v Anglii. K hromadnému uvolňování kapitalistických prvků dochází tam už v poslední třetině 15. stol. a prvních desetiletích 16. stol. Revolucí v zemědělství, provázenou přeměnou orné půdy v pastvinu a masovým vyvlastněním rolnického obyvatelstva z půdy, kladou se v Anglii základy relativně nejčistším forem kapitalistického výrobního způsobu.

V ideologicko-kulturní sféře je obsahem buržoasní revoluce boj abstraktních humanitních ideí s církevně feudální ideologií, posvěcující dosavadní hierarchické společenské uspořádání. První rozhodné úderý jsou feudální ideologii buržoasií zasazovány už dávno před vlastním mocensko-politickým zvratem, i když ovšem teprve jej je možno pokládat za hranici, za kterou se buržoasní ideologie stává dominantní. Rozvádět, oč se v tomto boji jednalo v jednotlivých nadstavbových složkách společenského vědomí, pro naše účely netřeba. Významná pro nás může být toliko konkretisace ve sféře politické (politicko-právní), k níž přejdeme.

Hlavním obsahem buržoasní revoluce ve sféře politické, neboli obsahem buržoasní revoluce v úzkém slova smyslu, je svržení moci feudálů a nastolení moci buržoasie. Rozveďme toto základní určení.

Předně, čím se vysvětluje, že v buržoasních politických revolucích přechází moc do rukou buržoasie? Buržoasie, samozřejmě, zdaleka není jedinou hybnou silou těchto revolucí. Ba není ani jejich hlavní hybnou silou. Tu tvoří masy pracujících rolnictva, městské maloburžoasie a proletariátu. Buržoasie se však zákonitě stává v této epoše (epoše předmonopolistického kapitalismu) — v důsledku svého postavení ve výrobě a společnosti, a v důsledku politické nezralosti pracujících mas, především proletariátu — hegemonem těchto revolucí. A to je právě ona okolnost, která způsobuje, že nejúdernější složky těchto revolucí, maloburžoasie (venkovská i městská) a proletariát nesou svými revolučními akcemi k moci buržoasii (velkoburžoasii), která proti starému pořádku vystupuje nejváhavěji.

Dále odpovíme na otázku: v čem, v jakých konkrétních rysech mocensko-politické sféry se vlastně zračí ona základní podstata (hlavní obsah) buržoasní politické revoluce?

Charakteristické rysy staré feudální státní moci a státního zřízení třeba sledovat ve dvou hlavních obdobích, která v jejich vývoji pozorujeme.

V prvním období, v raném období feudalismu, kdy měšťanstvo bylo ještě poměrně slabé, podílely se na státní moci především tři hlavní složky feudální státní moci: šlechta, církev a panovník. Svým třídním postavením byly sice navzájem spjaty, přesto však vedly mezi sebou nepřetržitý boj o větší podíl na moci. Panovník byl často vydán na pospas šlechtě, která měla vlastní vojsko, obsazovala nejdůležitější státní úřady a mohla proto panovníka ovlivňovat a ovládat. Panovník se v tehdejší době nemohl opírat o žádnou důležitou mocenskou složku; nebylo centrálního vojska, centrálních úřadů s všeobecnou pravomocí. Jeho skutečná moc byla proto poměrně malá. Feudální monarchie v tehdejší době představuje stát vnitřně nepevný, rozháraný, v němž dochází k nepřetržitým sporům, vnitřním bojům; jednotlivá území se svým feudálním pánem žijí celkem na svou vlastní pěst. V druhém období, v pozdním období feudalismu pozorujeme stále větší centralisaci, vzrůst ústřední státní moci. Vidíme, že význam panovníka je posilován na úkor šlechty. Tento vývoj byl podmíněn vzrůstajícím významem měšťanstva a později buržoasie, která se stávala sociální základnou, o níž se panovník již mohl opřít. Pozorujeme ve všech hlavních evropských zemích, že panovník upevňuje svou moc všude ve spolku s měšťanstvem proti šlechtě. Centra-

⁸ Viz K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Berlin 1953, 396—397.

lisace a vnitřní upevnění státu bylo umožněno také tím, že složitý hospodářský život (doprava, vzájemná výměna zboží atd.) zasahoval stále větší okruh země, jednotlivá území činil na sobě závislými a učinil tak konec dřívějšímu stavu, kdy jednotlivé části země žily téměř úplně izolovaně. V této době se také tvoří ústřední správní aparát, ústřední vojsko, policie i úřednictvo, podřízené pouze centrální státní moci, to jest panovníkovi. Panovník přestává tak být závislý na vojenských, politických a správních službách šlechty, má svůj vlastní mocenský aparát, kterým ovládá již celé území svého státu a odsunuje tak šlechtu k podružné úloze. Státnímu zřízení, které se takto vytvořilo, říkáme feudální absolutismus. Tento feudální absolutismus byl nesporným pokrokem proti dřívějšímu stavu právě proto, že se opíral o buržoasii, která hrála tehdy pokrokovou úlohu a že vytvářel příznivé podmínky pro její rozvoj. Nicméně postupně stávaly se nejen hospodářské, ale i politické feudální poměry čím dále tím víc nesnesitelnější pro kapitalistický hospodářský rozvoj. Buržoasie potřebovala odstranit hospodářské zřízení feudalismu, cechy, nevolnictví, složitý a nemožný systém celní, bránící rozvoji obchodu a nahradit jej svobodným podnikáním, neomezenou soutěží, používáním svobodné pracovní síly k námezdní práci a volným obchodem. K tomu, aby tento hospodářský převrat mohla plně rozvinout a zajistit, potřebovala však buržoasie získat také politickou moc. V těchto podmínkách se absolutismus odvrací i od buržoasie. Tím však ztrácí veškerou společenskou oporu, přestává být jakkoli užitečným, stává se reakčním a je proto buržoasní politickou revolucí likvidován.

Politické revoluce, k nimž v 17. století v Anglii, v 18. a 19. staletí v ostatní Evropě a Americe dochází, odstraňují feudální systém a nastolují nový společenský řád, kapitalismus. Hospodářské potřeby buržoasie se v těchto revolucích prosadily téměř úplně. Svobodné podnikání, volná soutěž a volný obchod, námezdní systém vytlačily více méně důkladně hospodářské instituce feudalismu; kapitalistická výroba se bouřlivě rozvíjí a stává se vedoucím hospodářským systémem.⁹

Jinak je tomu s politickými důsledky těchto revolucí. V drtivé většině evropských zemí pozorujeme totiž, že buržoasní revoluce, pokud nejsou feudálním absolutismem přímo poraženy, nezničí zcela feudální státně-politické zřízení, nýbrž naopak ponechávají silné zbytky feudalismu, které si buržoasie pouze přizpůsobuje své potřebě. Státně-politickým výsledkem téměř všech buržoasních revolucí je nová forma vlády, tak zvaná konstituční monarchie, která je produktem kompromisu s feudálním zřízením. Monarchie, vláda dědičného panovnického rodu, je ponechána. Moc panovníka není už ovšem neomezená. Panovník se dělí o moc s parlamentem. Parlament má být sborem volených zástupců lidu; prostřednictvím těchto svých zástupců má lid vládnout ve své zemi. Parlamenty, vyšlé z nepodařených buržoasních revolucí, byly však spíše karikaturami parlamentu jakožto reprezentativního orgánu lidu. Parlament jednak není vrcholným a jediným orgánem, protože je tu ještě dědičný panovník a za druhý parlament v této první fázi kapitalismu nevychází ze všeobecných voleb. *Není všeobecné hlasovací právo.* Volební právo je v této době omezeno tzv. volebním censem, opatřením, které dávalo hlasovací právo jak aktivní tak pasivní pouze občanstvu do určité majetkové hranice. Hranice byla určována výší daně z majetku, kterou občané státu odváděli. Volit, to jest do státních záležitostí směli tedy zasahovat pouze majetní, kdežto nemajetní a chudá část národa byla z voleb, to jest z účasti na vládě a z poli-

⁹ Buržoasní revoluce nedotýkaly se ovšem většinou hospodářských posic hlavní opory feudalismu — šlechty. Zbavovaly sice šlechtu některých formálních a právních výsad, ponechaly jí však to nejdůležitější: půdu. Z feudálních pánů stávali se tak velkostatkáři, kteří se přizpůsobovali kapitalistickým výrobním poměrům.

tického života vyloučena. Parlament byl tedy i co do své formální povahy třídním orgánem buržoasie a velkostatkářského panstva, to jest kapitalisované šlechty. Francouzská revoluce sice ve své nejvrcholnější jakobínské fázi zavedla všeobecné hlasovací právo, zřídila republiku a zničila feudalismus i ve státně-politickém ohledu. Kontra-revoluce však brzy tyto demokratické vymoženosti odstranila a přizpůsobila státně-politické poměry ve Francii ostatní Evropě.

Vidíme tedy, že buržoasní revoluce ve většině evropských zemí se svou konstituční monarchií, s vyloučením proletářských a poloproletářských vrstev z volebního práva, to jest z politického života a konečně s ponecháním hospodářské moci šlechtě naprosto nebyla tou demokratickou revolucí, za kterou je často buržoasními a malo-buržoasními ideology vydávána.

V čem byla příčina této polovičatosti a namnoze i krachu měšťáckých revolucí? Již v této počáteční fázi kapitalismu bylo totiž patrné, že kapitalismus sice odstraňuje feudální způsob vykořisťování, feudální třídní rozpory, že však přináší nový způsob vykořisťování, kapitalistický a vytváří kapitalistické třídní rozpory. Ukazovalo se, že kapitalismus nepřivádí na svět pouze buržoasii, nýbrž i proletariát, že přes všechn svůj technický a civilisační přínos povede k zbídačení širokých mas obyvatelstva, jež bude mít zájmy protichůdné zájmům buržoasie. Buržoasie nechtěla a nemohla prosazovat skutečné demokratické zásady a politickou rovnost občanstva, poněvadž se obávala, že by těchto vymožeností mohlo být použito proti ní. To se ukázalo nejlépe v revoluci francouzské. Jakobínská vláda uskutečnila své veliké demokratické reformy jediné proto, že se opírala o měšťký proletariát a venkovskou chudinu a začínala sahat již i na třídní zájmy buržoasie. Jakobínskou vládou přerostla tak revoluce buržoasii přes hlavu. Proto pád jakobínů přivítala s potěšením nejen šlechta, nýbrž i francouzská buržoasie, která vlastně revoluci rozpoutala. A strach z toho, že by se události francouzské revoluce mohly opakovat, strach z dělnického hnutí vedly buržoasii v ostatních evropských zemích k tomu, že v revolučním hnutí roku 1848 raději tlumila revoluci, než aby ji podporovala, odmítala hlavní demokratické požadavky, spojovala se s feudály, než aby se je snažila odstranit a otrocky poklonkovala před monarchou, než aby se ho snažila svrhnout.

Teprve v druhém období kapitalismu, na konci 19. a na začátku 20. stol. dochází k pozvolné demokratisaci některých evropských kapitalistických zemí. Pravomoc parlamentu oproti pravomoci panovníkově stoupá (Anglie), v některých zemích vítězí republikánské zřízení nad monarchií (Francie na konci 19. stol., Německo po první světové válce). Relativní moc polo-feudálního statkářstva klesá proti stoupající moci průmyslové a finanční buržoasie. Nejdůležitější je však probíjování všeobecného hlasovacího práva v hlavních zemích Evropy. Některé z těchto změn jsou způsobeny stále rostoucí mocí průmyslové a finanční buržoasie, která dosahuje obrovských rozměrů (pokles vlivu velkostatkářské aristokracie). Nejdůležitější z těchto změn nejsou však zásluhou buržoasie, nýbrž jsou namnoze probíjovány proti její vůli. Tak všeobecné hlasovací právo, které je nejdůležitějším znakem formální demokracie, je vybojováno ve všech evropských zemích dělnictvem a socialistickým hnutím, které od konce 19. století se stává mohutnou společenskou silou. Republika ve Francii, republika v Německu po první světové válce a jinde jsou rovněž tak vybojovány dělnickým hnutím namnoze proti vůli buržoasie. Buržoasie se v těchto otázkách pouze podvoluje, přizpůsobuje, není aktivním průvodcem těchto změn.

Jestli tedy na začátku 20. stol. byla v některých evropských zemích zavedena formální politická a občanská práva pro všechny občany, jestliže došlo k uskutečnění formální demokracie, bylo to zásluhou dělnického socialistického hnutí, nikoliv vlád-

noucí buržoasie; v některých imperialistických zemích pak buržoasie, protože vylupovala, vyssávala a terorisovala jiné země, mohla ve své vlastní zemi připustit „luxus“ poměrně značné formální demokracie. Když však od první světové války hnutí socialistické síly a vážně již ohrožuje kapitalistický řád, jsme svědky poněkud jiného vývoje buržoasních států: fašismus v Itálii, Německu a Španělsku a současná pozvolná fašisace mnoha měšťáckých demokracií ukazují, že domněnky, jakoby liberální demokracie byla trvalou státní formou kapitalistických zemí, jsou skutečně jen planými domněnkami.

Avšak i v zemích, v nichž je formální demokracie nejvíc vyvinuta, které mají nejpokrokovější státní formu, demokraticko-republikánské zřízení, neexistuje skutečná rovnost mezi lidmi. Kapitalistický výrobní řád nemůže uskutečnit rovnost, naopak plodí a prohlubuje nepřetržitě nerovnost mezi lidmi. Na jedné straně kupí bohatství, na druhé bídu; prohlubuje třídní rozpory, i když uzákoňuje sebevětší právní rovnost občanstva. Proto i v nejliberálnějších demokraciích vládne pouze buržoasie. I tam, kde mají občané zákonné právo volit jak chtějí, je stát pouze orgánem jedné třídy a to třídy, která tvoří menšinu obyvatelstva. Dokonce v buržoasně demokratické republice je nadvláda buržoasie ještě jasnější než kdy jindy. Její hospodářská moc je obrovská. Vlastní veškeré výrobní prostředky, suroviny a finanční prostředky, na nichž je závislá materiální existence celého národa. Její vojensko-mocenská převaha je větší, než kdy jindy. Prostředky k modernímu vedení války jsou zcela v jejich rukou. Bez jejího zbrojního průmyslu je jakákoliv moderní armáda bezmocná. Konečně i její politická moc dosahuje vrcholu. Panovník, pod nímž se dříve často hrbila, je dnes v konstitučních monarchiích pouze její loutkou, jíž umí dobře užívat. Velkostatkářská aristokracie jí už nemůže vážně oponovat, je v jejím vleku. Má obrovské propagační prostředky, tisk, školu, literaturu, jimiž ovlivňuje široké masy. Provádí masovou korupci; snadno může korumpovat i parlamenty. Pomocí různých měšťáckých politických stran a strániček tříští masu pracujících a oslabuje jejich sílu, pomocí různých stavovských stran (u nás dříve živnostenská, agrární aj.) připoutává k sobě střední vrstvy. Nábožensky založené chytá na křesťanský program (Křesťansko-demokratická strana v Itálii). Korumpuje socialistické vůdce; pomocí zrádců z řad pravicových socialistů odvádí proletariát od skutečného revolučního třídního boje. Má-li veškeré hospodářské bohatství ve svých rukou, ovládá-li svým zbrojním průmyslem armádu, dovede-li politicky ohlupovat, rozeštvávat a tříštit masy pracujícího lidu, proč by si nemohla dovolit v jistých obdobích buržoasně demokratickou formu státu? Je to mnohem dokonalejší a zastřenější technika nadvlády, nežli majetkový volební census.

Avšak když po první světové válce vítězí socialistická revoluce v Rusku a nastupuje uvědomělé mezinárodní socialistické hnutí vedené komunistickými stranami, buržoasie bystře rozpoznává vážného nepřítele, který jedině může ohrozit kapitalistický řád: přestává demokratická idyla a nastává boj na život a na smrt, v němž se buržoasie neštítí žádných prostředků, ani fašistické teroristické diktatury.

V historii buržoasních mocí pozorujeme tak zhruba tři období:

První období raného kapitalismu je vyznačeno kompromisem se zbytky feudálních sil; i forma nadvlády je primitivní, nezastřená, vzatá z minulosti; volebním censem vylučují se zcela z politického života masy obyvatelstva podobně, jak to bylo za otrokářství a feudalismu.

V druhém období od nástupu imperialismu až do první světové války dochází ve většině evropských zemí k probojování některých základních občanských práv. Buržoasie tuto formální demokratisaci připouští, pokud její vládnoucí postavení není jí nijak ohrožováno, neboť tato formální demokratisace odpovídá nové, dokonalejší, zastřenější taktice její třídní nadvlády.

V třetím období vyznačeném nástupem a rozvojem uvědomělého socialistického hnutí po vítězství socialismu v Rusku dostává buržoasní nadvláda opět stále více nezahalený charakter; buržoasní stát se dává do otevřeného boje se socialistickým hnutím a odhaluje jasně své pravé třídní jádro; tento proces vrcholí ve fašistické diktatuře, současně pozvolně fašisaci řady buržoasních států a ve snaze rozpoutat světovou intervenční válku proti zemím tábora socialismu.

Ať má buržoasní stát jakoukoli formu, ať je to konstituční monarchie s majetkovým volebním censem, ať je to demokratická republika se všeobecným hlasovacím právem, ať je to konečně otevřená fašistická diktatura, vždy má jeden společný znak: je to mocenský nástroj k zabezpečení kapitalistického společenského řádu, k zajištění nadvlády buržoasie, třídy, která tvoří drtivou menšinu obyvatelstva; radí se důstojně k státu otrokářskému a feudálnímu, neboť pomocí něho vykořisťující menšina ovládá vykořisťovanou většinu pracujících obyvatelstva.

Shrneme-li podané dílčí charakteristiky procesu sociální revoluce buržoasního typu v jednotlivých sférách společensko-ekonomické formace, dospějeme k této celkové charakteristice: *Sociálně-ekonomickou podstatou sociální revoluce, označovanou za buržoasní, je řešení antagonismů feudálního řádu, spočívající ve svrhávání tohoto řádu a uvolňování buržoasního řádu z jeho pout.*

V epoše světové buržoasní revoluce, jež byla zahájena nizozemskou revolucí v 16. století a anglickou revolucí v 17. století a která byla v proudu až do imperialismu, resp. do Říjnové revoluce v Rusku, vyznačovaly se buržoasní revoluce tím, že očistou sociálních poměrů od feudalismu uvolňovaly cestu k rozvoji buržoasního řádu a to jak v rámci té které země, tak i v měřítku celosvětovém. Tehdy, kdy se kapitalismus vyvíjel ještě po vzestupné linii a lidové masy, bojující proti feudalismu nedokázaly se ještě emancipovat z politického područí buržoasie, byly takové důsledky buržoasních revolucí přirozené a přímo zákonitě nutné. Tím je dáno, proč do marxistické teorie byl zaveden pojem buržoasní revoluce jako specifické metody řešení rozporu mezi feudálním řádem a lidovými masami, jako zákona přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Jedině toto původní pojetí je *pojetím buržoasní revoluce ve vlastním smyslu*.¹⁰ Tím se, samozřejmě, neříká, že by všechny poučky, s nimiž je tento pojem spjat, si snad uchovávaly věčnou platnost. Svou platnost si uchovávají pochopitelně jen v podmínkách, s nimiž jsou spjaty a které předpokládají. Nejsou-li třeba jen některé z těchto podmínek dány, pozbudou ty či ony poučky (znaky, rysy) svou platnost a aplikabilita daného pojmu v původním pojetí a smyslu není možná. Toho dokladem jsou nejen demokratické revoluce éry soudobé, ale i vlastní buržoasní éry. Máme na zřeteli jednak ony revoluce, v nichž, jako např. ve francouzské revoluci 1848 podléhá už významným korektivům dřívější podoba svazku hybných sil boje za likvidaci pozůstatků feudalismu a nastolení buržoasně demokratických pořádků, a to tak, že z tohoto svazku vypadává buržoasie a proletariát naproti tomu vystupuje už jako samostatná politická síla. Jednak třeba vzpomenout i oněch objektivně revolučních procesů, jimiž se zásahy zvenčí transplantuje kapitalistická tkáň společností, které dokonce nedosáhly ještě ani úrovně feudální formace (případ porobení amerických Indiánů, Indie aj.). V obou případech, striktně vzato, nejedná se už o buržoasní revoluci ve vlastním (klasickém) smyslu. V prvním případě není tu už ta, pro buržo-

¹⁰ Stejně tak dobře jako o buržoasních revolucích ve vlastním smyslu mohli bychom v daném případě hovořit o *klasických* buržoasních revolucích. Nečiníme tak jenom proto, že pod pojem klasická buržoasní revoluce se obvykle neřadí všechny buržoasní revoluce této epochy, nýbrž jen ty z nich, o nichž lze hovořit zároveň jako o revolucích lidových, buržoasně demokratických.

asní revoluci ve vlastním smyslu typická struktura a funkce hybných sil, v druhém opět chybí i podstatný znak — řešení antagonismů feudálního řádu. Nehledě na uvedené odchylky, zachovávají si revoluční procesy v obou případech nejdůležitější a nejpodstatnější znak buržoasního obsahu revoluce: nastolování a zajišťování buržoasního společenského řádu v rámci dané země i v měřítku celosvětovém.

Realisování objektivních dějinných úkolů buržoasní revoluce není, rozumí se, záležitost krátkodobá a jednorázová. Nejen epocha světové buržoasní revoluce, ale i epochy buržoasní revoluce v jednotlivých zemích mají své zřetelné chronologické členění. Jde o to, že sociální revoluce buržoasního typu jako *celkový* proces nebývá uskutečňována, dovršována jednorázovým aktem, v jednom souvislém časovém období, nýbrž že prochází obvykle řadou mezistadií, řadou dílčích, časově od sebe oddělených zvratů, skoků. Na tento cyklický ráz buržoasních revolucí upozornili jsme už v souvislosti s objasňováním politických důsledků buržoasních revolucí. Na tomto místě zbývá učinit už jen poznámku k příčinám tohoto jevu.

Etapovitý, „vlnovitý“ vývoj buržoasní revoluce je především důsledkem nedůsledností, ke kterým dochází při řešení jejich objektivně historických úkolů. Základní příčinou těchto nedůsledností je zbabělost buržoasie, její strach ze svého proletářského dvojníka a vůbec pracujících mas¹¹ a ovšem i slabost těchto širokých mas samých, neschopných ještě dovést samostatně revoluci do konce. Ze strachu před důsledky revoluční aktivity širokých lidových mas, uzavírá buržoasie kompromis s feudální reakcí a maří tak rozvoj revoluce. Výsledkem takovéto buržoasní revoluce pak je, že třída velkostatkářů si zachovává vedle posic v ekonomice i více méně významný podíl na státní moci.

V podmínkách nedořešených, objektivně daných buržoasních úkolů uchovává se půda pro nový dílčí skok. Takový dílčí skok pak běžně označujeme za buržoasní revoluci, samozřejmě u vědomí toho, že se jedná jen o složku celkového procesu sociální revoluce buržoasního typu. Např. ve Francii začala epocha buržoasní revoluce v roce 1789. Po zakončení její první etapy v roce 1794 však následují ještě etapy další — v roce 1830 a 1848. Ve svých základních úkolech byla pak celá epocha buržoasní revoluce ve Francii dovršena teprve rokem 1871.

II. FORMY REVOLUCE BURŽOASNÍHO TYPU

Vedle uvedených obecných rysů, které určují *buržoasní typ* revoluce, mají jednotlivé revoluce tohoto typu, tak jak je známe z dějin, své četné zvláštnosti. Otázka těchto specifických zvláštností je otázkou druhu, formy těchto revolucí.

Teoreticky i prakticky nejvýznamnější jsou zvláštnosti, týkající se demokratismu buržoasních revolucí, jeho stupně a úrovně. To je dáno tím, že právě sféra demokratismu je nejbezprostředněji spjata s vlastním obsahem buržoasních revolucí. Bez jisté dávky demokracie žádná buržoasní revoluce nikdy nebyla a není ani teoreticky možná.¹²

¹¹ „... Stejně jak buržoasie rozvíjí svůj průmysl, obchod a dopravní prostředky, stejně tak vytváří proletariát. A na určitém bodě — který nepřichází vždy ve stejné době nebo ve stejném vývojovém stupni — začíná si všimát, že jí tento proletářský dvojník přerůstá přes hlavu. Od tohoto okamžiku ztrácí sílu k výhradní politické nadvládě; ohlíží se po spojencích, s nimiž se podle okolností o své panství dělí, nebo jim je zcela postupuje.“ (B. Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 11.)

¹² Srov. V. I. Lenin, *Spisy* 6, Praha 1953, 200.

S ohledem na povahu a rozsah demokratismu, který tu či onu buržoasní revoluci provází, bylo by možno rozeznávat revoluce s výraznými demokratickými rysy a revoluce, jejichž demokratické rysy jsou jen značně omezené. (V literatuře používá se někdy v tomto směru i zvláštní terminologie; o revolucích s význačnými demokratickými rysy hovoří se jako o buržoasně *demokratických*, o revolucích s okleštěným demokratismem prostě jen jako o buržoasních.) Nutno podotknout, že vzhledem k veliké rozmanitosti jednotlivých buržoasních revolucí, vzhledem k nejrozmanitějším stupňům jejich demokratismu, může být rozlišování buržoasních revolucí na revoluce s výraznými demokratickými rysy a na revoluce s okleštěným demokratismem samozřejmě pouze značně přibližné a relativní. Rozhodně by nemělo smyslu usilovat o to, nevidět než jakési dvě hlavní formy buržoasních revolucí a chtít kdejakou revoluci výlučně a beze zbytku zařadit pod tu neb onu.

Základním kritériem při rozlišování buržoasních revolucí na podkladě jejich demokratismu je otázka charakteru jejich hybných sil. Je tomu tak proto, neboť na charakteru hybných sil nejvíce záleží, jak důsledně budou řešeny dějinné úkoly revoluce. Podle toho, k výrazným demokratickým rysům buržoasní revoluce třeba počítat v prvé řadě účast širokých lidových mas, zvláště, vystupují-li tyto masy v revoluci samostatně, s vlastními politickými a hospodářskými požadavky, a vtiskují-li průběhu revoluce jejich pečeti. Demokratismus buržoasní revoluce třeba ovšem vedle toho zjišťovat i pokud jde o politickou formu, v níž revoluce probíhá a vyúsťuje. K výrazným demokratickým rysům buržoasní revoluce v tomto směru patří zvláště zavedení buržoasní demokracie, demokratisace politického a veřejného života (demokratická práva a svoboda občanů).

1. Revoluce buržoasně „demokratická“

K samostatnému vystoupení širokých lidových mas dochází v buržoasně demokratické revoluci obvykle v souvislosti s revolucí agrární.

Agrární revoluce je výrazem demokratismu revoluce v tom smyslu, že je hlubokou revoluční demokratickou přeměnou, to jest urychleně a více méně důsledně provedeným převratem výrobních vztahů v zemědělství ve směru kapitalistického vývoje. Je radikální změnou vlastnických vztahů k nejdůležitějšímu výrobnímu prostředku zemědělské výroby, k půdě. Agrární revoluce je však výrazem demokratismu revoluce také v tom smyslu, že je výsledkem milionového hnutí rolnických mas, že je revolucí rolnickou.

Pro buržoasně demokratické revoluce období předmonopolistického kapitalismu je typická hegemonie buržoasie. Lidové masy, které jsou hlavní hybnou silou těchto revolucí, vystupují v nich více méně samostatně, avšak nevyspěly ještě natolik (neboť nebyly ještě dány příslušné objektivní podmínky), aby se dovedly od buržoasie politicky distancovat; vykonávají proto nakonec vždy jen její politiku.

V konkrétní historické situaci závisí důslednost revolučního boje proti feudalismu v těchto revolucích hlavně na vzájemném poměru třídních sil mezi buržoasií a feudály na straně jedné a mezi buržoasií, feudály a rozmachem lidového hnutí na straně druhé. Stává se, že buržoasie, která se obává dalšího revolučního rozmachu pracujících mas, je ochotna v zájmu sjednocení sil vykořisťovatelů přistoupit feudálům mnohdy i na velmi významné ústupky. Revoluce pak končí kompromisem mezi buržoasií a feudály, kompromisem namířeným proti masám pracujícího lidu.¹³

¹³ Například anglická revoluce v 18. století. Viz. A. Morton, *Dějiny Anglie*, Praha 1950, 206—218.

Tato zvláštní forma revolucí buržoasního typu je charakteristická například pro některé evropské země v období raného kapitalismu, které se dostaly na dráhu kapitalistického rozvoje v souvislosti s velkými geografickými objevy na přelomu 15. a 16. století, především v souvislosti s objevením Ameriky.

Klasickou buržoasně demokratickou revolucí období předmonopolistického kapitalismu je francouzská revoluce v letech 1789—1794. Nejširší lidové masy, plebejské živly měst a venkova, měly v této revoluci rozhodující úlohu. Svou obrovskou revoluční aktivitou překonávaly kompromisnictví i kontrarevoluční spády buržoasie a dosáhly toho, že feudalismus byl tehdy ve Francii skutečně důkladně potřen. Nejlepším dokladem samostatného vystoupení lidových vrstev v této revoluci je období jejich dočasné, tak zvané jakobínské diktatury, kdy mimo jiné byla prohloubena a vcelku prakticky dokončena agrární revoluce.¹⁴

Příkladem buržoasně demokratické revoluce období předmonopolistického kapitalismu, která se rozvíjí na základě národně osvobozenického boje, je revoluce v anglických severoamerických koloniích v druhé polovině 18. století. Podle svých hybných sil byla to nesporně revoluce lidová. Většinu bojovníků revoluce tvořili drobní farmáři (kteří byli nejpočetnější sociální skupinou v zemi a bojovali „nejen za úplnou nezávislost na Anglii, nýbrž i proti pozemkovým monopolistům v koloniích“),¹⁵ námezdní pracovníci z měst a otroci. Avšak v době, kdy se v Americe novodobý proletariát teprve rodil a kdy tedy ani on, ani žádná jiná sociální skupina z řad pracujících nebyly ještě s to cílevědomě vystoupit s vlastními požadavky a bojovat za ně, hegemonie přirozeně připadla třídám vykořisťovatelským, to jest buržoasním obchodníkům, průmyslníkům a plantážníkům — otrokářům. Americká revoluce byla demokratická i podle svých cílů a výsledků, i když nikoli důsledně demokratická, o čemž svědčí mimo jiné zvlášť ta skutečnost, že nepřivedla zrušení otroctví.

S buržoasně demokratickou revolucí, jejímž hegemonem je buržoasie, se setkáváme však i v období imperialismu, zvláště v řadě koloniálních a závislých zemí, které vedou národně osvobozenický boj proti cizímu kapitálu. Přirozeně, jak rozmístění revolučních sil, tak i úloha buržoasie a proletariátu a úkoly komunistických stran, jež závisí na hospodářské a politické úrovni země a na jejím mezinárodním postavení, jsou v jednotlivých skupinách těchto zemí rozdílné. Avšak, všeobecně vzato, hegemonie buržoasie v revoluci bývá tu častým zjevem. V zemích průmyslově málo vyspělých hegemonie tak zvané národní buržoasie nebo některé její vrstvy bývala pravidlem alespoň v určité etapě národně osvobozenické revoluce, kdy komunistická strana teprve sbírala síly, přitahovala k proletariátu spojence a všestranně zajišťovala a připravovala vhodné podmínky pro jeho hegemonii.

Příkladem je čínská revoluce ve svých počátečních etapách za působení Sun Jatsena.¹⁶ Jiným příkladem je mexická revoluce, která začala v roce 1910 svržením Diazova režimu. Byla to podle svých hybných sil revoluce skutečně lidová, neboť se jí účastnily masy rolníků a bezzemků (jejichž agrární požadavky tlumočili revolucionáři typu Zapaty, Villy aj.) a vzrůstající se proletariát, který také předložil své vlastní požadavky. Mexická revoluce byla demokratická i podle svých výsledků. Nezůstala jen při demokratických ustanoveních ústavy, ale postupně je také realizuje (například

¹⁴ Viz A. Soboul, *Francouzská buržoasní revoluce 1789—1799*, 1951, 156—158.

¹⁵ W. Z. Foster, *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953, 127.

¹⁶ Viz Mao Ce-tung, *Vybrané spisy* 3, str. 19 (ruské vydání).

rozdělení velkých (pozemkových majetků), zvláště v období Cardenasova prezidentství. Přece však hegemonem revoluce zůstala buržoasie.¹⁷

Hegemonie buržoasie vyskytuje se však někdy i v národně osvobozené revoluci, která probíhá v zemích kapitalisticky více méně vyspělých, s poměrně početným proletariátem. Tak tomu bylo například v naší národní a demokratické revoluci v roce 1918.

Do kategorie revolucí buržoasně demokratických patří rovněž revoluce buržoasního typu s hegemonií proletariátu. Taková forma revoluce je typická pro období imperialismu.

Proletariát v čele revoluce buržoasního typu! Tato, na první pohled paradoxní, avšak zákonitá skutečnost se vysvětluje dvěma hlavními příčinami. Předně tím, že buržoasie, která byla kdysi třídou pokrokovou a stála proto v čele revoluce proti feudalismu, je v období imperialismu vcelku už třídou reakční. Proto se s ní i v zaostalejších zemích, kde se řeší jako hlavní úkol dokončení sociální revoluce buržoasního typu, sotva dá už počítat jako se silou revoluční. Jedině v zemích potlačených cizím imperialismem tzv. národní buržoasie v určitém stadiu a po určitou dobu je schopna podporovat i vést revoluční hnutí. Dále se vysvětluje tato skutečnost i tím, že proletariát, který kdysi, v epoše protifeudálních revolucí vedených buržoasií, teprve vyrůstal a nebyl ještě schopen samostatných politických akcí, postupně zmohutněl a v období imperialismu představuje nejprogresivnější a jedinou důsledně revoluční sílu, schopnou stát v čele revoluce, a to nejen v kapitalisticky vyspělých, ale i v zaostalých zemích.

Příkladem buržoasně demokratické revoluce, kterou vedl proletariát v imperialistické zemi, je únorová revoluce v Rusku v roce 1917. Příkladem buržoasně demokratické revoluce vedené proletariátem v zemích porobených cizím imperialismem je například lidově demokratická revoluce v Číně i v řadě jiných zemí.

2. Revoluce „shora“ (buržoasní)

Vedle revolucí buržoasního typu, které jsou uskutečňovány aktivitou lidových mas, existují v dějinách i takové buržoasní revoluce, jež jsou sociálními revolucemi více méně jen v objektivním sociálně ekonomickém smyslu, nikoli však pokud jde o metody, jimiž se k objektivně revolučním výsledkům dospívá.

Klasickým případem buržoasní revoluce, jež nebyla uskutečněna revolučními akcemi lidových mas, nýbrž byla prováděna buržoasií „shora“, je revoluce v Německu v 19. století. I v Německu došlo sice v období 1848 k etapě demokratické. Avšak otevřené vystoupení lidových mas, hlavně proletariátu proti feudálně absolutistické monarchii bylo potlačeno (německý proletariát nebyl tehdy ještě dost silný a dostal se do vleku zbabělých liberálních buržoí; rolnictvo zůstalo stranou revoluce). Přestože však buržoasní převrat nebyl proveden, proces zburžoasnění společnosti nebylo možno zadržet (pouze zpomalit). Jestliže už mnohem dříve, zvláště od roku 1810, kdy docházelo v Prusku k osvobozování rolníků a rušení cechů, utvářejí se v ekonomice kapitalistické výrobní vztahy, pak v období po poražené politické revoluci v roce 1848, zvláště od hospodářské krise v roce 1857 prosazuje se v čím dál tím větší míře buržoasie i v oblasti politické moci. Postupně stávají se rozhodující silou ve státě junkerš jako kapitalističtí velkostatkáři. Proces této svérázné buržoasní revoluce „shora“ vrcholil v roce 1871, kdy dochází k sjednocení Německa.

¹⁷ Viz W. Z. Foster, *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953, 297—314.

Také v období imperialismu existují případy buržoasních revolucí s okleštěným, deformovaným demokratismem. Všeobecně řečeno, vyskytují se tam, kde revoluční aktivita mas není dost silná, aby byla s to paralyzovat kontrarevoluční spády spojené buržoasní a feudální reakce. Zvlášť snadno se tato forma revoluce může vyskytnout v zemích kapitalisticky málo vyspělých a závislých, jejichž buržoasie (aspoň z větší části) má sice třídní zájem na zlomení útlaku cizího imperialismu, avšak nemá přitom zájem na důsledné likvidaci feudálních přežitků. Tento nezájem na důsledném protifeudálním boji se vysvětluje strachem z revolučního hnutí lidových mas, které v té době už narůstá ve světovém měřítku. Taková revoluce bývá proto též nedůsledně národní a protiimperialistická. Z uvedených důvodů, hlavně proto, že v těchto zemích není v čele revoluce průmyslový proletariát, který jediný je za imperialismu schopen hnát revoluci do všech důsledků, nepřináší tato revoluce v žádném směru víc než nezralé plody, jejichž žeň je jen velmi chabým příspěvkem k vyřešení hlavních dějinných úkolů sociální revoluce buržoasního typu. Jako příklad této formy revoluce je možno uvést revoluci v Turecku, počátkem 20. století, tak zvanou revoluci kema-listickou.